

Kőszeg egykori városkapuja, az Alsókapu - torony (Unteres Stadtthor)¹

BUSINÉ BENKHARD LILLA

Minden középkori alapítású város legérzékenyebb pontja, a védelem központi eleme a városkapu. Különösen igaz ez a kevés számú vár-városok sorába tartozó Kőszegre. Az elmúlt évtizedekben – elsősorban a nagyobb léptékű városi térrendezésekhez, valamint a lakóház felújításokhoz kapcsolódóan, azok „hozádkaként” – ismeretlen védelmi építmények kerültek a felszínre, többek között az egykori városkapu (Alsókapu-torony)² környezetében is.³ A megjelent publikációk érthető módon inkább ezen korai objektumokra, kiépülésükre, későközépkori, koraujkori változásaira fókuszáltak.⁴ Az Ünnepeltre való tekintettel jó alkalom mellettük a kaputorony későbbi történetének bemutatása is kitérni.⁵

Az Alsókapu-torony térben és időben

A 19. század második felében (1880) lebontott Alsókapu-torony a mai Jurisics térre – az egykor fallal körbevett Belvárosba – vezető, törtvonalú Városház utca északi, tér felőli oldalán állt. Helyén az 1932-ben megépült, Opaterny Flóris építész

¹ A publikáció az NKFI (OTKA) Műemléki topográfiai kutatások Kőszegen II. című, K132063 számú kutatási pályázat támogatásával készült.

² Az évszázadok folyamán a forrásokban több névvel is említik, pl. „Vnndtern Statthor”, „Vndters Statthor”, „Stadt Thor”, „Város Tornya”.

³ 1991-ben a Városház utcában épületfelújításhoz kapcsolódó közmunkák során egy addig ismeretlen kő építmény (barbakán) falai tárultak fel az aszfaltburkolat alatt. 1995-ben a Fő tér 1. számú lakóház előtt – majd pár évvel később annak kivitelezése közben, magában az épületben –, szintén falak mutatkoztak. 2006-ban a Fő tér teljes átalakítása előtt már tervezett ásás tárhatta fel az 1532. évi török ostrom után épült elővédmű csekély maradványát és alatta a korai, 13. századi vizesárkot. 2011-ben a belvárosi Jurisics tér rendezéséhez kapcsolódóan régészeti szakfelügyelet során került sor a Hősök tornya alatt az egykori városkapu (Alsókapu-torony) falainak dokumentálására.

⁴ BAKAY 2001, 55–66. – B. BENKHARD 2003. – B. BENKHARD–ILON 2007. – SZILASI 2012. – ILON 2016, 169–173., 221–233. – B. BENKHARD 2017. – B. BENKHARD–PAP–HORNOK 2018, 95.

⁵ A publikáció témája szigorúan a kaputorony épületének bemutatása elsősorban a forrásanyag beemelésével, így az analógiákra nem térek ki.

által tervezett Hősök tornya magasodik.⁶ A városkapu élete, története, kiépítése a kezdetektől szorosan összefüggött magának a településnek az életével. Így ismertsége ellenére sem kerülhető meg ennek felvázolása.

Hősök tornya, a térre néző északi homlokzat. Fotó: Malustyik Mariann 2016.

⁶ A Hősök tornyára ld. összefoglalóan Malustyik Mariann: Jurisics tér 4. (Hősök tornya) címszó. Kézirat a készülő „Kőszeg város műemléki topográfiája” (BTK Művészettörténeti Intézet, OTKA-NKFI pályázat) című kiadvány számára.

Az egykori kaputorony és a hozzá kapcsolódó védművek pozíciója a mai környezetben délnyugat felől, a Jézus Szíve templom tornyából. Fotó: B. Benkhard Lilla 2024.

A korai idők

Kőszeg kialakulását elsősorban a hely előnyös természetföldrajzi adottságai és a már bejáratott kereskedelmi út határozta meg.⁷ A nyugati oldalon emelkedő hegységet a keleten elterülő vizenyős síkvidéktől az északról folyó Gyöngyös-patak választja el, ahonnan vize dél felé, a szintén lapályos területen halad tovább.⁸ Előnyt jelentett a letelepedéshez a hegyen már álló vár, az ún. Felsővár is.⁹ A 13. század második felére minden adott volt ahhoz, hogy az erőteljesen terjeszkedő Kőszegi család székhelyét Németújvárról ide helyezze át.¹⁰ A három részből álló település¹¹ magját a vizesárok-
kal elkülönített, középső vár-város adta. A kissé trapéz alaprajzú belváros észak-
nyugati sarkában, külön vizesárok-
kal megerősítve helyezkedett el a birtokos család

⁷ Közülük elsősorban a Sopront Muraszombattal összekötő utat kell kiemelni. Az alsóbbrendűeken kívül még a Rohonc, valamint Léka felé vezető útvonal is fontos szerepet töltött be. SZILÁGYI 2013, 228–229.

⁸ Az ide vonatkozó korábbi irodalom összefoglalva az erre vonatkozó térképtáblákkal együtt *Kőszeg Városatlasz*, 7–9., A.3.3.

⁹ ZSOLDOS 2004, 5–6.

¹⁰ HOLL 2000, 16–17. – *Kőszeg Városatlasz*, 11–12.

¹¹ Már a kezdetektől elkülönült egymástól a három városrész. A központi magot, a külön védelemmel ellátott Belvárost a síkság felé eső délen az ún. Déli-vagy Magyar külváros, az ellenkező oldalon, a hegyre felkapaszkodó Északi- vagy Német külváros, más néven a Sziget vette körül. BARISKA 2004.

rezidenciális lakhelye.¹² Ennek a védelmi rendszernek mind szervezeti egységében, mind kiépítésében a fő hangsúly a kezdetektől mindig a városon volt.¹³ A suburbium védelmének, egyben a belváros forgalmának legfontosabb objektuma pedig a lapályos déli oldalra nyíló, ma annak tengelyében álló városkapu volt.

Kovatsits Zsigmond: Kőszeg 1838/39. évi telekkönyvi térképe. KVMKL ltsz. H. 56.264.1.

A városalapításra, de még a korai, 13. század második felére vonatkozóan is nagyon kevés információval rendelkezünk.¹⁴ A történeti források mellett elsősorban a régészeti és a helyszíni építéstörténeti kutatások alapján mondható ki, hogy Kőszeg korábbi előzmény nélkül, ún. „zöldmezős beruházásként”, a Kőszegi család alapítása nyomán jött létre.¹⁵ Napjainkig a belváros és szűken vett környezete területén kizárólag az őskorhoz köthető objektumokat lehetett rögzíteni. 2006-ban az Alsókapu-toronytól délre egy késő vaskori (La Tene D 2–3), a Kr. e. 1. századból származó kelta ásott kutat tártunk fel. Betömedékeléséből jelentős mennyiségű ke-

¹² HOLL 1992, 71–79. – HOLL 2000, 18.

¹³ BARISKA 1982a, 247. Legszemléletesebben Jurisics Miklósnak az uralkodóhoz írt – már sokat idézett, Bariska István fordításában megjelent – levele fejezi ki. BARISKA 1982b, 35.

¹⁴ A város alapításának pontos időpontjában még ma sem egységes a történeti kutatás álláspontja. Zsoldos Attila több lehetséges variációt felvetve az 1248–1270 közötti időszakot tartja legelfogadhatóbbnak. ZSOLDOS 2004, 6–9. Újabban Bariska István 1267 és 1282 közé teszi az alapítás lehetséges időhatárát. *Kőszeg Városatlasz*, 11.

¹⁵ B. BENKHARD 2009, 149–151. – *Kőszeg Városatlasz*, 11.

rámia (fazék és hombártöredék), valamint őrlőkő darabja került a felszínre, mintegy a hosszabb ideig tartó megtelepedés bizonyítéka, amelynek azonban semmilyen kontinuitása nem volt a 13. század második felében alapított várossal.¹⁶ Római településnyomok sehol nem mutatkoztak.

A 2009–2011 között zajló, a Jurisics tér rendezéséhez kapcsolódó régészeti feltárás során kiderült, hogy kezdetben a kőszegi belváros kiterjedése jóval kisebb volt a mainál.¹⁷

A megtelepedést követően, a városi lét legfontosabb elemeinek – úgymint a templom, temető, piactér – létrejöttével együtt a védelem és a hozzá tartozó városkapu is megépült. A történetírás mindig is erre a helyre lokalizálta a fő közlekedési útvonalat és az azt ellenőrző kaputornyot, az ún. városkaput.¹⁸ Szerepe megkérdőjelezhetetlen volt, amelyről a szakadatlan háborúskodásokról szóló – csekély számú, de annál fontosabb – híradásokból van tudomása az utókornak. Az 1280-as években a folyamatosan hadakozó birtokos család székhelyét több jelentős támadás érte.¹⁹ Ezek súlyosságáról, a védművek szerepéről leginkább az 1289. évi események leírása nyomán alkothatunk valós képet.²⁰ A forrásból világosan kitűnik a vár-város szerkezete, miszerint Habsburg Albertnek komoly nehézségek árán, ostromgépek bevetésével először a várost sikerült bevenni, a védők csak ez után menekültek be a külön védelemmel ellátott várba. A 2006-ban végzett ásatás során feltárt, addig teljesen ismeretlen, a mai Hősök tornyától déli irányba 55-60 m-re húzódó, 700-720 cm széles, kb. 160-200 cm mély, közel észak-déli irányú, cölöpszerkezettel ellátott vizesárok kapcsolatba hozható ezzel az ostrommal.²¹ A vele bizonyosan összefüggésben lévő, a tört vonalú Városház utca végén álló korai védműről, magáról a városkapuról azonban mindezülig nincs információnk. Sem pontos kiterjedésére, formájára, sem anyagára – esetleges gerendaszerkezetes elődjére vonatkozóan – nem tudunk választ adni. Valószínű, hogy a kor védelmi építkezéseinek megfelelően belső pozíciós torony lehetett. A 2009–2011. évi feltárások óta ismert, hogy Kőszeg jóval kisebb volt, a belváros keleti határa a Jurisics téren álló templomok mögött húzódott. Úgy véljük, hogy itt ugyanannak a cölöpszerkezetes vizesároknak egy további szakaszáról van szó, mint amit 2006-ban a Fő tér–Városház utca sarkán azonosítottunk. Kérdésként merül fel, miért épült

¹⁶ B. BENKHARD–ILON 2007, 223. – SZILASI 2012.

¹⁷ B. BENKHARD–PAP 2010. – B. BENKHARD–MENTÉNYI–PAP 2015, 2. – B. BENKHARD 2019, 35–36.

¹⁸ CHERNEL 1877, 93–95. – LELKES 1960, 36–37. – BARISKA–NÉMETH 1984, 49. – BAKAY 1998, 6–7. – HOLL 2000, 16–18. – BAKAY 2001, 55–66. – B. BENKHARD 2000, 38–40., 49–51. – B. BENKHARD 2009, 153. – *Kőszeg Városatlász*, 57. A.3.1

¹⁹ *Kőszeg Városatlász*, 11. – RUDOLF 2023, 120., 261–263., 274–275., 282.

²⁰ GAAL 2023, 204–213.

²¹ A terepviszonyok – egy mára már lebontott újkori pince kialakítás – miatt korlátozott kutatási felület nem tette lehetővé a teljes feltárást, de a méreteket dokumentálni lehetett. Az árokból kevés Árpád-kori leletanyag, köztük egy 10 cm átméretű kőgolyó került elő. B. BENKHARD 2017, 159.

*Fő tér-Városház utca sarok. A feltárt cölöpszerkezetes vizesárok részlete.
Fotó: B. Benkhard Lilla 2006.*

a kulcsfontosságú városkapu közvetlenül a vizesárokkal körbevett egykori város északkeleti sarokpontjának közelébe?²² Ennek tisztázása a további kutatás feladata.

Kőszeg életébe alapvető változást a 14. század első felében történt „tulajdonosváltás” hozott, amikor 1328-ban uralkodói kézbe (I. Károly) került. A királyi várossá válás a település szerkezetére, kiépülésére és védelmére is erősen kihatott. I. Károly 1336-ban a korábbi szabadságjogok megtartása mellett falainak megerősítésére kötelezte a polgárokat, amihez adókedvezményt is biztosított.²³ Ma már látható, hogy ekkor jóval nagyobb beavatkozás történt, mint azt korábban gondolni lehetett. A régészeti feltárások kiértékelése, a városfalak helyszíni vizsgálata, valamint a forrásadatok újra értelmezése alapján úgy tűnik, hogy pontosan ez az az időkor, amikor a belváros területét kelet felé, a mai városfal vonaláig kitolták, megnövelve ezzel a beépíthető, de védett terület nagyságát. Ugyanakkor ez nem jelentette azt, hogy mindenütt időtálló anyagból, kőből meg is építették azokat, de a kijelölés megtörtént. A vizsgálható falszakaszok közül legkorábbra, a 13. század végére és a 14. század első felére keltezni a nyugati oldalon és a délnyugati sarkon álló Zwinger (Öregtorony) valamint a városkapu közötti szakaszt lehet.²⁴

²² *Kőszeg Városatlasz*, A.3.1.

²³ MNL OL DL 3654.

²⁴ B. BENKHARD–MENTÉNYI 2019, 180. Természetes, hogy a nyugati oldalról várható támadás ellen, az északnyugati oldalon álló várral szemközi sarokpontot, a városi védelem kulcsfontosságú helyszínét már a kezdetektől erősebb védelemmel látták el. Ugyanezen pont védte az déli falszakaszt az Alsókapu-toronyig.

Visszatérve az Alsókapu-toronyhoz, azt el kell fogadnunk, hogy e korai korból származó maradványokat még nem tudunk egyértelműen igazolni és sajnos a későbbi kiépítések konkrét meghatározásával is bizonytalanok vagyunk. Az egykori városkapu helyén ma a Hősök tornya áll, célzott régészeti feltárás eddig nem történt. A hozzá nyugatról támaszkodó Tábournokház (Jurisics tér 6.)²⁵ felújítás előtti műemléki épületkutatásához 1974-ben kapcsolódott ugyan régészeti feltárás, de az csak a hozzá tartozó déli városfal megfigyelésére és alapozására szorítkozhatott.²⁶ Az igen jó állapotúnak ítélt szakaszt egy, a 14. században megkezdett, majd a következő, 15. században folytatott építkezésként dokumentálta M. Kozák Éva.²⁷

Nagy területre kiterjedő feltárást – egy lakóépület (Városház u. 1.) felújításához kapcsolódva – a területileg illetékes múzeumnak nyílt alkalma végezni 1991–1992-ben.²⁸ A városkaputól dél felé kivezető Városház utcában feltárt, jelentős méretű, kőből épített, félkörívvel záródó, nyaktaggal a védműhöz, illetve annak „előépítményéhez” toldott barbakánt a kutató a 16. század közepére keltezte.²⁹ Magának az Alsókapu-toronynak és a hoz-

A tört vonalú Városház utca kövezetében bemutatott íves lezárású barbakán.

Fotó: B. Benkhard Lilla 2012.

²⁵ Az emeletes épület két korábbi ház kiépítése nyomán jött létre. Nevét a 18. század elején történt tulajdonosváltás után kapta. 1719-ben a város ún. „kvártélyház” (a lovashelyőrség és a parancsnok) számára vásárolta meg azt Nádasdy III. Tamástól. KVMKL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Acta Miscellanea 1720. május. 17. 23. (15.) A mai napig városi tulajdon.

²⁶ M. KOZÁK 1975, 125. Az épület művészettörténész kutatója Dercsényi Balázs volt.

²⁷ Sajnos a helyszíni kutatásokról külön dokumentáció nem ismert. A megfigyelések az építész összefoglalásával kerültek bele az Utódokumentációba MÉM MDK Tervtár, ltsz. 13.088. A kutatás rövid összefoglalása B. BENKHARD 2000, 38–39.

²⁸ BAKAY 2001, 55–66.

²⁹ BAKAY 2001, 66. A falak a burkolatban bemutatásra kerültek. Eszerint a kaputorony egy kb. 700 cm hosszú nyaktaggal kapcsolódott a 110 cm falvastagságú köríves barbakánhoz, melynek kapunyílása délre nézett. Érdeemes külön kitérni a leletanyagra, amely kizárólag 15. századi, valamint újkori darabokat tartalmazott.

zá kapcsolódó falazatoknak egymáshoz való viszonya azonban sajnos nem tisztázódott és datálásuk is problémákat vetett fel.³⁰ Megnyugtató választ csupán egy teljes, mindenre kiterjedő hitelesítő feltárás adhatna.

2011-ben a belvárosi térrendezés során a Hősök tornya környezetében végzett munkálatokhoz ásatás nem, csak régészeti szakfelügyelet kapcsolódhatott.³¹ Ennek során közvetlenül a burkolat alatt előkerült egy nagyméretű terméskövekből rakott, nagyjából észak-déli irányú visszabontott épület kb. 200x400 cm-es fala, melyet a lebontott Alsókapu-torony nyugati falával, illetve annak egy szakaszával lehetett azonosítani.

Az utóbbi években végzett, nagy területre kiterjedő városi felújítások után régészeti feltárásra egyhamar nem fog sor kerülni, így a korai korszakban épített ka-

putorony megismerésről hosszú időre le kell mondani. Az 1880-ban lebontott épület azonban már egy későbbi építkezés maradványa volt. Egy olyan korszaké, melynek „nagyberuházásait” erősen meghatározta a város ismét megváltozott státusa. Közeg két évszázadon keresztül, 1447–1647 között a Magyar Királyság részeként, de koronázálogon Habsburg zálogbirtok volt.³² A Bécs közelségében fekvő telepü-

Az Alsókapu-torony nyugati falszakasza, mögötte a Városház utcában a bemutatottbarbakán.

Fotó: Pap Ildikó Katalin 2011.

³⁰ A kérdéskör problematikájának megoldására korábban már történt kísérlet. Sajnos több dokumentum azóta sem került elő. B. BENKHARD 2003, 163–167.

³¹ B. BENKHARD–PAP–HORNOK 2011, 95. Köszönöm Pap Ildikó Katalinnak a segítségét.

³² BARISKA 2007. Legújabban CSERMELYI 2018, 16–28.

lés védelmi építkezéseit pedig az Alsó-Ausztriai kamarán keresztül igazgatták.³³ A török fenyegetettség árnyékában már 1529-től szakadatlanul folytak az erődítések, amelyeket – ha csak egy rövid időre is –, de megakasztott maga az ostrom.

Az 1532. évi ostrom után

A város közel hét és fél évszázados történetének legismertebb mozzanata kétségkívül az 1532. évi török ostrom volt.³⁴ A siker záloga pedig Jurisics Miklós személye, aki egyfelől saját pénzét áldozta fel Kőszeg megerősítésére, másfelől személyesen irányította a védelmet.³⁵ A kaputorony kiemelt szerepét mutatja, hogy a romokban heverő város helyreállítási munkáinak sorában elsőként ezt a déli szakaszt erősítették meg, jelentős kibővítésekkel. 1533-ban Sylvester és Bernhart kőművesmes-

*Fő tér 1. számú épület földszinti helyiségében feltárt lőréses elővédmű keleti falszakasza.
Fotó: Galacanu Efstatia 2000.*

³³ B. BENKHARD 2018 156–159. – B. BENKHARD–MENTÉNYI 2019, 190.

³⁴ Bár érdemes lenne elemezni, jelen publikációban nincs mód kitérni Mátyás 1482. decemberi ostromára, amely erős kihatással járt a tornyok pusztulására vonatkozóan!

³⁵ Pontosan e kettőért kapta a báróságot 1533-ban. Linz, 1533. február 20.: I. Ferdinánd adománylevele Jurisics Miklós számára. Másolat. ÖStA HHStA, Hofkammerarchiv, 2.PA 250166-250178.

terek³⁶ a városfal délkeleti sarkára megépítették a Csigás-tornyot (Molczer-, más néven Börtön-torony), vele együtt a vizesárok ellenfalát, az Alsókapu-torony előtt pedig az elővédművet. Az utóbbi öt lőréssel ellátott rövid szakaszát a Fő tér 1. számú lakóépület földszinti utcai helyiségében 1999-ben, majd alapfalának további vonalát a 2006. évi Fő tér-Városház utca területére kiterjedő régészeti feltáráskor sikerült tisztázni.³⁷ Az építésre vonatkozó forrásban a városkapu konkrétan nincs nevesítve.³⁸ A 16. század 30-as éveitől az 1660-as évekig, közel másfélszáz esztendőn keresztül a város élete a folyamatos védekezésről szólt. A központilag irányított, de a helyi tanács által is ellenőrzött munkálatokról számos forrás tanúskodik, közülük a fő közlekedési útvonalat ellenőrző városkapura vonatkozó, eddig alig ismerteket érdemes itt kiemelten kezelni.³⁹

1551-re az új tornyok megépítésével, egyúttal a régiek rendbehozatalával az erősítési munkálatok nagyjából befejeződtek, melyről a Magisztrátus levélben értesítette az uralkodót.⁴⁰ Ugyanezen levélben, amelyet Pangracz Schwankler városi írnok [Statschreiber] többszöri átjavítás után április 23-án továbbított a királynak, muníciót (ágyút és puskaport) kértek a kőszegiek.⁴¹

Magának az Alsókapu-toronyak 16. századi megjelenésére vonatkozóan kevés ismerettel rendelkezünk, ezért is olyan figyelemre méltó az egymással szembenálló város és uradalom közötti, 1568-ban kötött egyezség szövege. Eszerint az ostromban szétlőtt kaputornyot korábban a városvédő Jurisics Miklós címere díszítette. 1568-ban unokaöccse – az uradalom akkori zálogbirtokosa, Neuhofi Jurisics Miklós – a címer méltó helyre való felfestését követelte a várostól.⁴² A két

³⁶ Molzer Thurn 1533. KVMKL Kőszeg Város Titkos Levéltár V.13b. Pótsorozat I. 19. Gebaue Register 1532–1549. – BARISKA 1982a, 251., 256–257. – B. BENKHARD 2000, 49. Sylvester mester két évvel korábban a keleti városfal szakasz átellenes sarokpontján álló Róka-fok-bástya (Fuchzgel, más néven Hóhár- vagy Hóhér-torony) építkezéseit irányította.

³⁷ B. BENKHARD 2003, 167–172. Az elővédműnek csak egy rövid szakasza maradt meg az emeletes lakóépület keletre néző kiugró épületrészének földszinti helyiségében. A részelt kávájú lőrések innen nyíltak kelet felé. Természetesen a nyugat felé forduló, de már lebontott falszakaszban is voltak további lőrések, melyek ma már nem ismertek.

³⁸ KVMKL Kőszeg Város Titkos Levéltár V.13b. Pótsorozat I. 19. Gebaue Register 1532–1549. – B. BENKHARD 2003, 167–172. Véleményünk szerint a barbáknak építésére is ekkor került sor.

³⁹ A „Kőszeg város műemléki topográfiája” (BTK Művészettörténeti Intézet, OTKA-NKFI pályázat) című kiadványhoz készült forrásfeltárások során számos lappangó vagy kevésbé figyelemre méltatott dokumentum került a látómezőnkbe. Közreműködésükért köszönettel tartozunk Bariska Istvánnak, Borossay Katalinnak, Molnár Péternek és Söpte Imrének.

⁴⁰ 1551. április 4. előtt kelt, német nyelvű levél szövege szerint „A nehéz török ostrom után a harmincad rossz jövedelméből, mellette saját áldozatukból, az építési pénzből és a robotból a városfalat a város körül, és körbe-körbe, két városi toronnyal együtt és a városkapuval megújítottak és kijavítottak. ... Az egész város robotban dolgozik, hogy követ, meszet, homokot, falazótéglat és építőfát hozzanak, ahogy azt a legutóbbi elszámolás, amit a biztos urak készítettek, tisztán kimutatja.” KVMKL Titkos Levéltár V.13. Titkos Levéltár b. Pótsorozat I. nr. 44. A fordításokért Borossay Katalinnak, Mentényi Klárának és G. Molnár Péternek tartozom köszönettel.

⁴¹ „akár ötven ágyút és tíz mázsa puskaport, vagy amit a király jónak lát” KVMKL Titkos Levéltár V.13. Titkos Levéltár b. Pótsorozat I. nr. 44.

⁴² Az 1568. augusztus 5-én kelt, német nyelvű egyezség szerint „az öreg Jurisics Miklós címerét, amely a belső városi tornyon volt, s a török ostrom alatt szétlőttek, Kőszegen egy másik előkelő helyre az ő személyének emlé-

fél közötti egyezségben többek között kitértek a kapuk őrzésére, valamint azok éjszakai zárására is.⁴³ Az 1570-es évek elejére, közel négy évtizeddel az ostrom után, a kaputoronyhoz felvezető főút olyan rossz állapotba került, hogy a belvárosba igyekvők szekerei elakadtak a sárban, ami igen érzékenyen érintette a piac forgalmából élő várost. Kijavítására az Alsó-ausztriai Kamara 1571. július 21-én adott utasítást.⁴⁴ A városi védelem felépítésének legfontosabb dokumentuma az öt évvel később, 1575. évben felállított Musterregister, az ún. Sorozólajtrom. Eszerint az „Vndters Stattor” néven felvett torony védelmét jelentős létszámú őrség (3 ferálymester, 4 tizedmester, 42 beosztott tizedlegény, összesen 49 fő) és fegyverzet

*Az Alsókapu-torony és a Táborkoház között álló keskeny kapusház.
Benesch L. vízfestmény 1879. MÉM MDK Fotótár ltsz. 190.643.*

kezetére ismét falazzák be és fessék ki”. Itt nem a városkapura való visszafestésről, hanem feltehetően az akkori városházáról volt szó ÖStA HHStA, Hofkammerarchiv, Niederösterreichischen Herrschafftsakten–G 68/a. fol. 297.

⁴³ A kapukat jól kell őrizni, éjszaka is, meghatározott rend szerint „... a Jurisicok bölcsességének és előrelátásának megfelelően, a város és a községi uradalom közös érdekére tekintettel” ÖStA HHStA, Hofkammerarchiv, Niederösterreichischen Herrschafftsakten–G 68/a. fol. 297.

⁴⁴ „a kapu előtti sáros, mocsaras területet, amelyben nedves idő esetén az üres szekerek is megrekednek, homokkal és kavicssal tüntessék el.” KVMKL Köszeg Város Iratai, Jegyzőkönyvek 1594–1602.

(1 ágyú, 22 szakállas puska) látta el.⁴⁵ Arra vonatkozóan sajnos nincs információnk, hogy mindez hogyan oszlott el az egyes védelmi építmények (városkapu-barbakán-elővédmű) között. A többi torony ellátottságával összevetve azonban látszik, hogy szerepének megfelelően az egyik legjobban felszerelt objektum volt. Arról, hogy már a 16. század végén volt őrszoba a kaputorony mellett, egy részegeskedésen ért őt, bizonyos Vác Lukács ügyéből értesülünk.⁴⁶ Az említett szoba ma már szintén nem létezik, egykor a városkaputól nyugati irányba, a Tábornokházig lévő keskeny telek-részt töltötte ki. 1932 óta helyét a Hősök-kapujának nyugati vége foglalja el.

A 17–18. század eseményei

A nehéz 16. század után a következő évszázad eleje sem hozott megnyugvást, így a Városi Tanács választott tagjai napi szinten voltak kénytelenek védelmi kérdésekkel foglalkozni. Az első évtizedekben Bocskai, majd Bethlen csapatai adtak bőven feladatot a védekezés megszervezésére, a tornyoknak, bástyáknak, városfalaknak, de magának a városnak, s – az ekkor nagyjából még mindig gerendaszerkezetes – lakóházaknak újra és újra történő megerősítésére, felépítésére. 1619 nyarán, a csehországi zavargások hírére az egész Magisztrátus úgy döntött, hogy még jobban megerősíti védekezését és elrendelte: „minden lakatos – az ágyúkkal (fegyverekkel) együtt – egy-egy toronyért felel, karbantartja és szorgalmasan szemlézi, erre minden robotot és darabontpénzt fel kell szabadítani”. A bástyákra és tornyokra felügyelők személyét külön is megnevezte, a Nagybástyához és az Alsókapu-toronyhoz „Christopher” lakatos mestert rendelte ki.⁴⁷ A folyamatos karbantartási munkák során 1630-ban a torony kapujának, a hozzá tartozó sorompónak, valamint az ott lévő kis harangnak a javítását végeztették el a kovácmesterrel.⁴⁸ Mindez nem tűnik felesleges intézkedésnek, ha figyelembe vesszük, hogy emeletét ebben az időben börtönként is használták.⁴⁹ A tornyok rendszeres szemlézése során fegyverzetüket is ellenőrizték, illetve előírták, melyik milyen munícióval legyen ellátva. 1652-ben

⁴⁵ KVMKL Kőszeg Város Tanácsának iratai, Összeírások: Conscriptioes, Musterregister, 1575. Bariska István több kiváló tanulmányban dolgozta fel. BARISKA 1982a, 245–251. – BARISKA 1986, 22., 32–33.

⁴⁶ 1596 júniusában több jeles kőszegi polgár kezeskedett annak a „...Vác Lukácsnak a tornyon kívül való szolgáltságában megbocsátott részegeskedése után... – egyúttal keményen meghagyva, hogy a kaput – ... éjszakára azonban erősen be kell zárni ...” = „Wirdt Vác Lucaß auß dem Thurm in der dienerstuebe.” KVMKL Kőszeg Város Iratai, Jegyzőkönyvek 1596. június 14. 78. (171.)

⁴⁷ KVMKL Kőszeg Város Iratai, Jegyzőkönyvek 1619. június 5. 56. (171.)

⁴⁸ 1630. április 11-én Paul Ko(v)atsch az alább elvégzett munkákra nyújtott be számlát a városhoz „A Város also Kapuiához csináltam, az hol á kerek által megyen...”, „...Az Also kapunál való beczappano kapura”, „Item az also sorompohoz”, „Az also kapunál való kis haranghoz ” KVMKL Kőszeg Város Iratai, Acta Miscellanea.

⁴⁹ „es az also kapu fölötis alab valo foglioknak valo hazat csinálni kellek, mert Télbe az Torniok, kikbe addigh tartatnak az fogliok, fölötte hidegek.” KVMKL Kőszeg város Tanácsának iratai, Jegyzőkönyvek 1649. május 4. (5.)

a városkapuba Gyulai István lakatosmestert rendelték ki 4 tarack és 9 szakállas puska mellé.⁵⁰ Két évvel később, 1654. januárjában a kapu előtti híd is javításra szorult.⁵¹ Ez még a vizesárkon átnyúló, csörlőkkel felhúzzható fahíd volt.

1663-ban a török elfoglalta Érsekújvárt. A régió azzal a valósnak tűnő félelemmel nézett szembe, hogy a csapatok ebbe az irányba fordulnak. Kőszeg is megszorozta védelmi intézkedéseit. Augusztus elején még csak a tornyok felett tartottak szemlét,⁵² a hónap végén azonban már részletes tervet állítottak össze, mely erősséget kik felügyeljük.⁵³ Jól látszik, hogy legfontosabbnak továbbra is a déli oldal védelmét tartották, ezen szakasz három tornyába – Csigás-torony a délkeleti sarokponton, „Öregh-torony” a délnyugati sarokponton, közöttük középen az Alsókapu-torony – nem két-két, hanem három-három jelentős polgárt állítottak. Úgy tűnik, hogy a veszély elmúltával a 17. század második felében nagyobb mozgósítás már nem, csak kisebb, de folyamatos karbantartás történt. Leginkább a torony előtti, illetve alatti kövezetet meg a boltozatot javították az 1660-as évek végén.⁵⁴ A nevezett kőburkolat – valószínűleg cáki kőből, kötőanyag nélkül lerakva – a kaputorony belső, piac felé eső oldalán lehetett. Szintén az északi oldalra tehetjük azt a kisméretű óratornyot, melynek javítására 1673-ban került sor.⁵⁵ Ebben az időben a belvárosba vezető kapukat estére még mindig zárták, az ezután be- és kijárni akaróknak az ott lévő harangot kellett meghúzniuk.⁵⁶ Az előforduló éjszakai randalírozás elkövetőjét pedig a Tanács rendeletére pénzbüntetés terhe mellett a közelben felállított kalodába zárták.⁵⁷ A század végén ismét szükségessé vált a ka-

⁵⁰ „...Az Alsó kapu fölött valo Toronnyban vagion Réz Taraskoczka 4., Szakalás Was 9. Ehhez Rendeltétét Gyulay Istuan Lakattiarót.” KVMKL Kőszeg város Tanácsának iratai, Jegyzőkönyvek 1652. július 10. 7.v. (11)

⁵¹ KVKML Kőszeg város iratai, Jegyzőkönyvek, 1654. január 9. 56. (103.)

⁵² KVKML Kőszeg Város Tanácsának iratai, Jegyzőkönyvek, 1663. augusztus 9.

⁵³ „Az Varas Tornyaihoz rendeltet gondviseléseknek denominatiojok. „Annakutánna az Váras Tornyaiira kik legyenek gondviselők mind az munitiobul s-mind más szükséghekbül, az ide alá valo mod szerinth denomináltak. ([margón]: atyártokatis jo rendben vevén az Lövvő szerszamhoz)Az Fölső kapu Tornyaban Hoszthoty Mihaly Uram es Hericz Balinth. Az Lombaiban Mikos Ambrus Uram es Simon Janos. Az hohar Toronban, Hera György Uram es Marton Gergely. Az középső Toronban Novak János Uram es Hodikius György. Az Börtön Toronyban Pernhart András Uram, Smít Thobias es Fáyrant Janos. Az Also kapu fölöt valo Toronyban, Somogy András Uram Botthyány Laszlo Uram es Bonnya Janos. Az Eöregh Toronyban, Eöreghbik Grienwalt Mihaly Uram, Spedl Mihály es Khinaszt János. Item Determinaltatot; mivel a Váras szükült állapattal vagyon Munitiobul az mastany veszedelmes időre nezve melto instántiat tenny valami Munitiobely seghetseghert. KVMKL Kőszeg város Tanácsának Iratai, Jegyzőkönyvek, 1663. augusztus 21. (84.)

⁵⁴ A Számadáskönyvek bejegyzései szerint 1667. szeptember 14-én 90 dénárért, 1668. március 25-én 45 dénárért, március 29-én 1 forintért állítottak ki számlát flaszterezésről, illetve ehhez szükséges kő beszerzéséről. A „*feő kapunak az boltozatul Simon Groffendorf nevü kőművesnek*” munkájáért 26 forintot és 2 csőbör bort fizetett a város 1668. augusztus 14-én. KVMKL Kőszeg Város Házipénztárának iratai, Számadáskönyvek 1667–1668.

⁵⁵ 1673. szeptember 28-án határozta el „...a Nemes Tanács a piarcsi kapu fölöt valo orának tornyocskáját renovaltatnjüi, es egyszersm[ind] rendesebbenis akarja csináltatnjüi...” KVMKL Kőszeg Város Tanácsának Iratai, Jegyzőkönyvek, 1673. szeptember 28. 296v. (586.). Ez az óratorony az ábrázolásokon már nem látható.

⁵⁶ KVMKL Kőszeg Város Házipénztárának iratai, Számadáskönyvek, 1674. október 26.

⁵⁷ „...Hogy éczakának idején a Város kapuinak bé tétele utan ha valamely excessusok, ugí mint Lövdözések, szitkozódások, verekedések, es töb effele czegeres vétkek Committáltatnának az ollyaténok ellen ammodvertállyanak,

putorony fölvonó hidjának javítása.⁵⁸ Érdekes, hogy a forrás két fölvonó kapu hídról tesz említést, az ismert ábrázolásokon viszont csak egy nagy – szekerek számára is használható – kapu látható. A városi léthez, a belvárosi piac zökkenőmentes forgalmához szükséges volt az út folyamatos karbantartása, amire továbbra is nagy hangsúlyt fektetett a Magisztrátus, így az Alsókapu-torony kövezetéért a kőműveseknek, az előtte lévő híd fa munkáiért az ácsoknak fizetett a város.⁵⁹ Mindemellett árnyékszékéről, valamint lovak elhelyezéséről is gondoskodtak a közelben.⁶⁰

Békésebb évek: 18–19. század

A 18. század első felére, egyfelől a török fenyegetettség elmúltával, másfelől a megnövekedett hatótávolságú és tűzerejű löfegyverek megjelenésével, majd azok túlsúlyba kerülésével megváltozott a városi védelmi rendszer szerepe, elavulttá vált. A kaputoronyok funkciója is átalakult, fokozatosan elveszítve erődítmény jellegüket, mindinkább a belvárosba vezető utak fontos közeledési és kereskedelmi állomásává váltak. Az egész városra kiterjedő, gyakori tűzvészek (1700, 1705, 1710, 1720, 1777, 1778) arra irányították a figyelmet, hogy a védelemmel együtt járó bezárkózás inkább teher, mint előny. Emellett egyre nagyobb lett az igény a városi reprezentációra is. Mindez az építmények megjelenésében is változást hozott. 1727-ben a Városi Tanács szerződést kötött két itt élő festővel, egyben kőszegi polgárral, Poszi Kristóf és Oberer János képirokkal, a városkapu külső homlokzatára festendő Kálvária jelenet, valamint a város- és országcímer felfestésére.⁶¹ Pár évre rá az Alsókapu-torony egész környezete alapvetően átalakult. A lassan teljesen elmocsarasodó, majd feltöltődő, később tudatosan betömött vizesárok felett húzódó, csörlős szerkezetű hidat kő pillérekre állított, téglaboltozatos hiddal cserélték fel, elsőként a városban.⁶² Az alapkövetéltre ünnepélyes keretek között, a legjelentősebb polgárok jelenlét-

s vagy a Casus, vagy excessus, az excessusokat megh foghvan az Varos kapujánál lévő Kalodában tetessék, járván minden ilyen megh fogot személytül eő Kegelmektül d. 35. Item az ora kialtokrais szerével vigyázzanak, kik is ha aluva találtatnak, büntettetnek eő Kglmek által d. 25.” KVMKL Kőszeg Város Tanácsának Iratai, Jegyzőkönyvek, 1682. május 8. 41.

⁵⁸ „*Jakap, és András Alcsokkal számot vetvén a mit eckoráigh a Wáras számára munkálotanak az alsó Kapunál uyonnán megh csinálván mind a két föl vonyo Kapukat.*” KVMKL Kőszeg Város Házipénztárának iratai, Számadáskönyvek, 1691. május 13. 32.

⁵⁹ KVMKL Kőszeg Város Házipénztárának iratai, Számadáskönyvek, 1691. szeptember 20., 1692. április 15.

⁶⁰ KVMKL Kőszeg Város Tanácsának Iratai, Jegyzőkönyvek, 1706. július 17.

⁶¹ „*Poszi Christoph és Ober János kép irokkal a N. Magistratus a kapu fölött valo Crucifixusnak, Boldog Asszonnak, és Szent János képe, ugy a N. Magyar ország, es a N. Város címere iuxta exhibitam figuram oly füstékkal liendeő le irásáért megh alkudott Tizen nyolcz forintokban, ugy hogy minden Föstikeket, és aranyot ők adgyanak hozzája, az egy bort, mely a mész el oltására fogh kívántatnyi, fogja a N. Város hozzá adnyi.*” KVMKL Kőszeg Város Tanácsának Iratai, Jegyzőkönyvek, 1724. június 20.

⁶² KVMKL Kőszeg Város Tanácsának Iratai, Jegyzőkönyvek, 1733. június 16. 259.

ében és közreműködésével 1733. július 7-én került sor.⁶³ Az eseményt követően több évtizedig nem volt szükség újabb beavatkozásra. A 60-as évek közepére elkophatott, vagy elavulhatott a kaputorony külső oldalán lévő Kálvária jelenet, mivel újraalkotásával Svaiger/Schwaiger Mihály festőt bízták meg, aki elvégzett munkájáról számlát nyújtott be a városhoz.⁶⁴ Egy évtizeddel később a híd és a kaputorony boltozatának javítása mellett⁶⁵ még a kapusházhoz is nagy mennyiségű faanyag beszerzése vált szükségessé: „Georg Glatztól vettem 109 darab feldarabolt deszkát a kapusházhoz, kifizettem a számláját, amely 5 forint 45 dénár volt”.⁶⁶

A 18. század elejétől Kőszeg életében fontos szerepet töltöttek be az ún. „Tornyosok”,⁶⁷ kiknek, ünnepek idején a templomi muzsikálás mellett, fő feladatuk volt a városkapu legfelső szintjén kialakított helyiségből meghatározott időközönként zenét szolgáltatni, amiért a különböző juttatások mellett az emeleten szolgálati lakást is kaptak. Egy, a század utolsó évtizedében keletkezett aktából pontosan ennek a lakásnak a szennyvízelvezetéséről értesülhetünk.⁶⁸

Az 1800-as évekre az egykori védelmi épületek teljesen elveszítve jelentőségüket, a forrásokban is alig jelennek meg. A városkapu esetében csak kisebb javításokról készülnek feljegyzések,⁶⁹ inkább a benne élő Tornyosok életéről értesülünk.⁷⁰ A 19. század végére már teherré vált a szűk kapun való közlekedés. Magának a toronynak az állaga is romlott, a város nem költött rá, a Magisztrátus a lebontását fontolgatta. 1880. június 11-én végleg meghozta döntését.⁷¹ Sajnálatos, hogy a lebontás előtti állapotról rajz nem maradt fent. Valószínűnek tartjuk, hogy készültek felmérések, de a 20. század elején történt selejtezés során azok eltűntek.

⁶³ „Item hac az belső Városban menő örök Hidnak kö allá valo Fundamentuma megh assatván, az első Fundamentum követ, Benök Samuel Biro Ur, az masikát Lada György, harmadikát Szvetics Joseph belső Tanácsbéli Uramék /: in nomine Ssa Trinitatis:/, Trombita és Réz Dob szo alat, a Mosárok enyihányszor valo ki sütissével, az környül' allo sok népsig szeme láttára le tettik, és azon Fundamentumban, melly vagyon az Haidu Ház fellé valo szegletben, enyihány pinzt bé vetvén, a kömivesek bé rakták.” KVMKL Kőszeg Város iratai, jegyzőkönyvek, 1733. július 7. 263–264.

⁶⁴ „Svaiger Mihál kép iro aufzugját is 32 f. fizesse ki Kamarás Uram, determináltatik, müvel az also kapun Crucifixust le rajzolta.” KVMKL Kőszeg város Tanácsának Iratai, Jegyzőkönyvek, 1766. december 12. 580.

⁶⁵ KVMKL Kőszeg Város Tanácsának Iratai, Jegyzőkönyvek, 1777. július 21.

⁶⁶ „den 16 Juny erkaufte von Georg Glatz in klein Sadazicken? [Kiszsidány?] 109 stuck aus gehackte Latten á d. 5. so zum Thor haus verwandt worden sind, bezahlte ihm laut Quittung sub 53. 5 fl. 45 d.” KVMKL Kőszeg Város Házipénztárának iratai, Számadáskönyvek, 1777. június 16.

⁶⁷ SZÖVÉNYI 1982.

⁶⁸ „A tornyosmesterné lakásának konyhájából egy kiöntő vízcsatorna visz az építendő házhoz, ami ha megmarad, kárt tesz a falában. Azt javasolják, hogy a kérelmező költségére telepítsék át a kiöntőt az árnyékszékbe.” KVMKL Kőszeg Város Iratai, Acta Miscellanea, 1793. május 13. 40. ügyszám. Lehet, hogy itt ugyanarról az árnyékszék-ről van szó, amelyről már korábban esett szó.

⁶⁹ KVMKL Kőszeg Város Tanácsának Iratai, Jegyzőkönyvek, 1801. szeptember 21. 11.

⁷⁰ Paumstingl János halála után Nykodem János tornyos legény megkapja a korábbi mester munkáját. KVMKL Kőszeg Város Tanácsának Iratai, Jegyzőkönyvek, 1826. 111.

⁷¹ A Gazdálkodó Választmány ülésén 1880. június 11-én a város alsó kapujának lebontása ügyében Glatzhoffer Samu ajánlatát fogadták el. a „Déli kapu lebontása roskadozó állapota miatt.” KVMKL Kőszeg Város Képviselőtestületének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1880. jún. 11. A Gazdálkodó Választmány jegyzőkönyve 129–130. 1753. sz.

Képi ábrázolások

Az alaprajzi kialakításra vonatkozóan a 19. századból származó három ismert térképet érdemes elővenni. Rajtuk jól érzékelhető a beépítési szituáció. Az Alsókapu-torony a belváros déli oldalának nagyjából a középvonalában, házakkal beépített közegben, kb. négyzetes formában jelenik meg. Az 1819-ben készült térkép⁷² csupán az épülettömböket tünteti fel, rajta a törtvonalú, de mindkét oldalán már teljesen kiépült bevezető út térre néző végén „Unter thor” megnevezéssel csak négy pillér, mintegy a nyitott kapu látszik. Érthető, postatérképről lévén szó, a kapukat funkcionálisan, az áthajtási lehetőséggel ábrázolták.

A másik két térkép, az 1838–1839-es Kovatsits-féle,⁷³ valamint az 1857-ben készült kataszteri térkép⁷⁴ magát a tornyot nagyjából azonos kiépítésben – észak-déli pozícióban, enyhén téglalap alaprajzzal – mutatja. Az 1857. évi részletesebb kiképzésű. Rajta a 62-es számmal jelzett toronytest nyugat felé egy hosszan elnyúló, elkeskenyedő épített résszel – a városfal gyilokjárójával – ami eszerint a kaputoronyhoz tartozott, kapcsolódik össze. Mindkét térképen érdemes figyelni a törtvonalú

Az 1838/39. évi telekkönyvi térkép részlete az Alsókapu-torony, az előtte húzódó törtvonalú beépítés, az egykori védművek helye.

KVMKL ltsz. H. 56.264.1.

utcára, mely az egykori déli védmű vonalát őrzi, annak mentén alakult ki. Nehezen érthető, hogy a korábbi, 1838–1839-es ábrázoláson miért nem látható az a kis épület, ami az utca végén helyezkedett el, s mintegy kijelölte az elővédmű külső határát.

A korai városábrázolások, úgymint Erhard Schön fametszete⁷⁵ valamint Wilhelm Peter Zimmermann rézmetszete⁷⁶ képi toposzaik miatt nem hasz-

⁷² Kőszeg és környezetének posta és kereskedelmi úthálózata. Karl Schuberth 1819. MNL OL Térképtár S 12 Div. XIII. nr. 491.

⁷³ Szabad Királyi Kőszeg Városa Térképe. Felmérte 1838/39-ik Eszt(endő)ben Kovatsits Sigmund T(ekinte)tes N(em)es Vas Vármegye hites Mérnöke. KVMKL Kőszeg Város Telekkönyvi Hivatalának iratai. Telekkönyvek: Grundbücher. Az 1838/1839. évi telekkönyv térkép melléklete. ltsz. H. 56.264.1.

⁷⁴ Kőszeg kataszteri térképe 1857. MNL OL S 78.262.

⁷⁵ Erhard Schön: Ein Klag zu Gott uber die grausamliche manigfaltigen wütere y deß Blutdirstigen Türcken umb gnedige hilffe. 1533. British Museum ltsz. 1849.1031.255.

⁷⁶ Wilhelm Peter Zimmermann: Gins. rézmetszet. In: DIEBAUM 1607.

nálhatók, bár az utóbbi talán helyszínen szerzett ismeretekről is tanúskodik. Helyesen ábrázolja Kőszeg vár-város szerkezetét, és a belvárost tornyokkal megerősített kiépítését is alapvetően eltalálta. A déli oldalra egy hasáb alakú,

Fancz Bálint 1746-ban készített votívképe. Részlet az Alsókapu-toronyról.
KVMKL K.55.58.

többszintes, belső homlokzatán szintenként egy-egy nyílással áttört, magas tetővel fedett, s azt még egy kis toronnyal megfejelt épületet mutat, mely az egész várost körbe ölelő vizesárok felé egy, az árokban álló cölöpökre eresztett láncos felvonóhíddal rendelkezik.

Igazán szerencsés helyzetben vagyunk Fancz Bálint városi képíró 1746-ban készített festményével.⁷⁷ A kép a nagy tűzvészek után megújult Kőszegét ábrázolja nyugat felől mintegy madártávlatból. Az Alsókapu-torony a belváros déli oldalának tengelyében, a városfalhoz csatlakozva helyezkedik el. Nyugati oldalával emeletes lakóépülethez (Tábornokház), keleti végével lábakon álló, nyitott faszervezetes mézsárszékhez kapcsolódik. A robosztus megjelenésű, hasáb alakú, három szintes, cseréppel fedett épület magas tetősíntjéből a belváros felé a Tornynosok számára fából épített, szintén cserépfedéssel ellátott ún.

erkély nyúlik ki. A déli oldalra nyíló ugyanilyen erkélynek csak felső csücske látszik a tetőgerinc mögött, amelynek szélein egy-egy csúcscsúcs van. A várostorony alul széles, félköríves záródású kapuval nyílik a piac felé. Fehérre festett felületének szintjeit simított osztópárkányok választják el, legfelül zárópárkány zárja. Emeleti helyiségeit északi irányba, a piactér felé két-két keskeny hosszúkás ablak világítja meg. Nyugati homlokzata teljesen zárt.

A hat évtizeddel később, 1808-ban készült Karl Schubert metszete pontosan az ellenkező

Kőszeg látképe 1808. Karl Schubert metszete. Részlet a belváros déli részével és a kaputoronnyal.
KVMKL Kőszegi Rajziskola Iratai I. dob. 3.

⁷⁷ Kőszeg, Városi Múzeum, ltsz. K. 55.58. Méret: 86,5x145 cm. MENTÉNYI 2019a. Jelentős számú épület kutatását követően ma már kimondhatjuk, hogy az ábrázolás, főleg a belváros tekintetében nagyrészt hitelesnek tekinthető.

oldalról, kelet felől mutatja a várost.⁷⁸ A kép bal oldalán már nem jelenik meg olyan erőteljesen, nem emelkedik ki a mellette álló házak közül a többszintes, „tetőtér beépítéses” kaputorony, inkább csak a hátra, dél felé nyúló része jelzi, hogy jelentősebb tömegű épületről van szó. Rajta az átépített, jelentős pusztítással járó tűzvész (1777) utáni állapotot látjuk.⁷⁹ A háromszintes kaputorony északi homlokzatát szintenként csupán egy-egy, ám szélesen keretezett ablak töri át. A belső terek fűtésére utal, hogy a tető keleti héjazata fölé kéményttest nyúlik. A sarkokat és a félköríves kaput körben erőteljes sarokarmírozás kíséri. A Tornynosok erkélye a korábbi ábrázolásokhoz képest átépítettként jelenik meg, a tetőgerincet összesen négy zászló díszíti. Valószínűleg az ekkor még álló elővédmű maradványa tűnik fel a háttérben beforduló épület mögött, bár ezt teljes bizonyossággal nem lehet megállapítani.

Mivel az Alsókapu-torony egészen a 19. század végéig állt, számtalan képi ábrázolásnak lett a tárgya. Szerencsés módon mindkét fő nézetéről több fénykép, festmény, akvarell és rajz született, ismert és ismeretlen szerzőktől.⁸⁰

Az Alsókapu-torony külső, déli homlokzata a lebontás előtt. KVMKL Adattár 10085.

⁷⁸ MENTÉNYI 2019b. – MENTÉNYI 2021, 153–155. A 19. század eleji Kőszegi Rajziskola tanárának, Karl Schubertnek munkája a másik fontos ábrázolás a városról. A céh által adományozott bizonyítvány – város számára benyújtott –, félkész mintapéldánya a KVMKL Levéltárban, a Kőszegi Rajziskola anyagában található. A kitöltetlen céhlevél első lapjára ragasztott rézmetszet mérete: 41,5x 22 cm. Magán a kiadott céhlevélen az ábrázolás bizonyára a lap tetejét díszíthette, ahogy más példákon is látjuk. Egy színezett változatát a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka őrzi. Méret: 25,6x45 cm.

⁷⁹ Keleti oldalához az egykor faszkeretes mészárszék helyére már megépült az emeletes bálház. SÖPTEI 2018. Benne ma a megalakulása óta a város Levéltára működik. C. HARRACH 1976, 528.

⁸⁰ SIMON 2019, 18. A legismertebb, többször is közölt Pavetits névvel jelzett képek pontos szerzőségét illetően bizonytalanságok merültek fel. Annál is inkább érdekes, mivel egy magántulajdonban lévő – a kaputorony

A képeket szinte ugyanabból a pozíciókból vették fel. Legtöbbjük a század végén, közvetlenül a lebontás előtt készült. Mindegyiken a már korábbról ismert, zömök megjelenésű, háromszintes, tetőtér beépítéses, keleti oldalán kéménnyel, cserépfedéssel ellátott épület jelenik meg. Kitűnik, hogy az 1746-os festményen látható Tornynosok számára kialakított erkélyt ekkora szilárd anyagúra cserélték, de valószínűleg már az 1808-as képen is ezt az állapotot lehet megfigyelni. A külső, déli homlokzaton csak a felső emeletet nyitja meg egy-egy ablak. Az alsó szinten az egykori láncos, csörlős híd fészkeinek helye épen maradt. A kettő között plasztikus keretbe foglalt festett kálvária jelenet látható, az az ábrázolás, melyet a források többször is említenek. A félköríves záródású kapu felett egy téglalap alakú tábla

Az Alsókapu-torony belső, térre néző homlokzata lebontás előtt. Magántulajdon.

van, feliratát nem lehet elolvasni. A negyedik, tetőszintből kiugró kis építményt sima vakolatkeret veszi körbe. Ugyanilyen kialakítású a benne lévő lapos, szegmensíves záródású, lamellás zsalus ablaknyílás is. A homlokzat felülete durva, höbörccsönek tűnik, a széleken, az osztó- és zárópárkányon, valamint a nyílások körül simított kereteléssel. A Pavetits szignóval ellátott festményen a toronytest sötétebb sárgás árnyalatú, a keretelések fehér színűek.

déli oldalát azonos pozícióban mutató – olajfestmény jobb alsó sarkában ugyanezen szignó olvasható. Az ez irányú kutatás még nem zárult le. Itt köszönöm meg Simon Zsófia segítségét.

A belváros felé néző, északi homlokzat szintjeit egy-egy, egymás felett elhelyezkedő ablak töri át, fedélszékéből a déli oldalon lévővel megegyező kis építmény nyúlik ki ugyanazon kereteléssel és kiképzéssel. A délitől eltérően ezt a homlokzatot az alsó szint mindkét sarkán, kelet és nyugat felé kiugró, domború kiképzésű sarokarmirozás zárja le. Ugyanezen az oldalon, a toronytól nyugatra jól látszik a forrásokban említett keskeny kapusház, melyben a 16. század végén részegeskedésen kapták a kapuórt, illetve aminek a javításához egy évszázaddal később 106 darab deszka kellett. A kaputorony és az ún. Tábornokház között lévő kicsiny épület egy egyenes záródású, egyszerű deszka ajtóval nyílt a tér felé, felette valószínűleg a padlás megvilágítására, egyben a termény, a széna bedobására alkalmas nyílás volt. A keskeny kapus ház egy helyiségből álló, fa födemes, nagy padlástérrel rendelkező építmény lehetett.

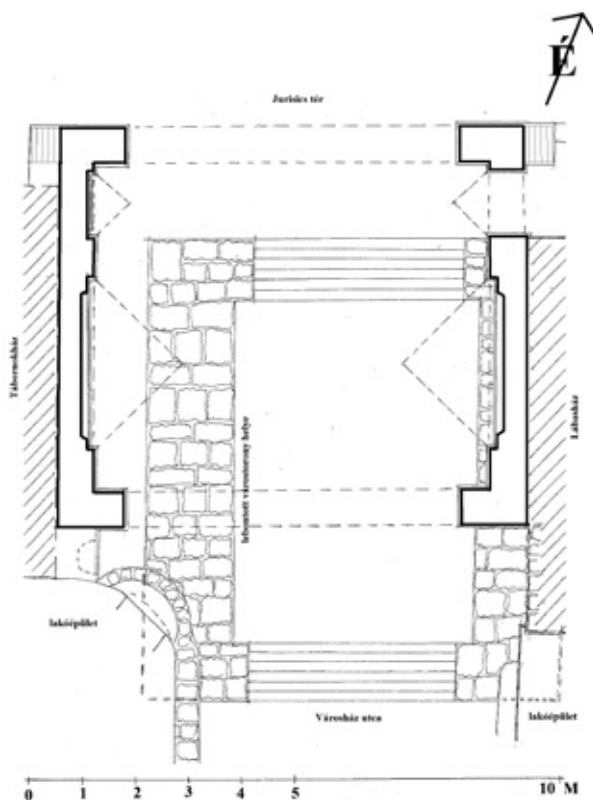

*A lebontott Alsókapu-torony helye. Szovják Hugó: A kőszegi generális ház.
Akvarell 1930. KVMKL K.55.145.*

A fényképfelvételek tanúsága szerint 1880-ban a kaputorony láthatóan elhanyagolt – betört ablakú, félrecsúszott cserépfedésű, málló vakolatú –, de statikailag jó, még helyrehozható állapotban volt. Igazából nem is ezért vagy kihasználatlansága okán, hanem a felgyorsuló közlekedés vélt akadályoztatása miatt bontották le, sajnos. Helye fél évszázadig üresen tátongott, mégsem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. 1932-ben, az ostrom 400. évfordulójára újra bezárult a tér, megépítették a Hősök tornyát, mely mára a város jelképévé vált.

Helyszíni megfigyelések

A lebontást követően még mindig maradt lehetőség a helyszínen megfigyeléseket végezni.⁸¹ A belváros térrekonstrukciója során, 2012-ben a Hősök tornya alatt a visszabontott falakat a burkolatban jelölve mutatták be. Egy észak-déli pozíciójú, 655x450 cm belméretű, a külső, déli oldalán 390 cm, a belső, északi oldalán 400 cm kapuszélességű, kőből épült torony alaprajzát rakták ki cáki kőből. Falvastagsága csak a nyugati oldalon mérhető, ahol 172 cm széles. A keleti oldalt csupán hozzávetőlegesen lehet dokumentálni, mivel az új falak ráépültek a meglévő maradványokra.⁸² A torony külmérete hozzávetőlegesen 830x880 cm volt. A ma álló épület nem pontosan az egykorira épült rá,

*A burkolatban bemutatott Alsókapu-torony alaprajza.
Felmérés és rajz: Ivicsics Péter 2023.*

⁸¹ Külön köszönettel tartozom Mentényi Klárának mindenre kiterjedő számtalan segítségéért.

⁸² A mért 212 cm a beépítettség miatt nem hiteles adat.

a nyugati oldalon magába foglalja a volt kapusház területét is, melynek szélessége építéskor kb. 230 cm lehetett. A torony falának egy keskeny felmenő szakasza a keleti oldalon megmaradt a Jurisics tér 2. (eredendően Bálháznak épült ún. Lábasház, ma Levéltár) emeletes épületéhez kapcsolódva.⁸³ Homlokzatának képekről ismert sarokarmírozása a tér felőli oldalon látható.⁸⁴ A kaputorony a városfallal össze volt építve, a mostani bemutatás szerint tömegének nagyobbik része nyúlt be a belvárosba. A visszabontott falat a kapun túl dél felé a Városház utca keleti oldalán kb. 490 cm magasságig lehet látni és mérni.⁸⁵ Anyaga terméskő, felülete ma 20. század eleji habarccsal, valamint a legutóbbi helyreállítások vakolatával van elfedve, az itt-ott kiromlott helyeken a falmagban azonban tapintható egy sok közepes és nagyobb méretű kavicsadalékkal kevert, enyhén sárgás színű, meszes, egy-egy téglatörmelékkel is tartalmazó kötőanyag, amely valamelyik korábbi építkezéshez kapcsolható. Falkutatás nélkül, „szemmelveréssel” azonban ma csak ennyi lehet megállapítani.

Összegzés

Habár a vizsgált épületet 1880-ban lebontották, mégsem tűnt el teljesen nyomtalanul. Az írott és képi források összevetésével, valamint a helyszínen még fellelhető maradványok dokumentálásával nagy körvonalakban megrajzolhatjuk az egykori védművet, annak méreteit, formáját, felépítését. A képi ábrázolásokból ismert épület a későközépkori, koraújkorai építkezéshez tartozott, az egyetlen eddig itt történt ásatásból 15. századnál régebbi leletanyag nem került elő. Egyszerű, zömök megjelenésű, hasáb alakú, három szintes kaputorony volt, amely formáját tekintve megőrizhette építéskori méreteit. Kaputorony funkcióját mindvégig megtartotta, egy időben – a 17. század folyamán – felső szintjén a városi börtön szerepét is betöltötte. A 18. század első felében lényegesebb átépítés nélkül funkciója átalakult és tovább bővült, a padlásszint a Tornynosok számára adott helyszínt, ezzel együtt az emeleten a tornyosmester számára alakítottak ki lakást. Megvilágítására ekkor nyithatták az ablakokat mindkét homlokzaton. Csak a 18. század közepe után komfortosították, a keletre néző részben valamilyen tüzelőteret alakítottak ki, talán konyha vagy kályhával ellátott lakószoba számára.⁸⁶ A 19. században már nemigen módosítottak rajta.

Az épület teljes megismerésére azonban még várni kell. Mindenre kiterjedő helyszíni kutatás (régészeti ásatás, valamint falkutatás) további adatokkal bővít-

⁸³ SÖPTEI 2018. Itt köszönöm meg Söptei Imrének munkámhoz nyújtott segítségét.

⁸⁴ Utolsó nagy felújítása 1973–1976 között zajlott. C. HARRACH 1976, 528. – HARIS 2023, 161–162. Ugyancsak köszönöm Ivicsics Péter segítségét.

⁸⁵ A jelenlegi bemutatott felületben nehéz tisztázni a városfal és a kaputorony egymáshoz való viszonyát.

⁸⁶ Fancz Bálint votívképén még nem látni kéményt, ami arra utal, hogy akkor még nem tüzeltek benne.

hetné, finomíthatná az építéstörténetet, ami a korai beépítésre is választ adhatna. Többek között a 16. században kiépített több részből – kaputorony–barbakán–elővédmű – álló erődítmény együttesére vonatkozóan is. Ez azonban már a következő kutató generáció feladata lesz. Közben reménykedhetünk, hogy a lebontáskor készített felmérések előkerülnek.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

KVMKL	Kőszegi Városi Múzeum, Könyvtár és Levéltár
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
ÖStA HHStA	Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv

KIADOTT FORRÁSOK

- BARISKA 1982b** *Kőszeg ostromának emlékezete*. Válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta BARISKA István. Bp., 1982.
- GAAL 2023** *Ottokar aus der GAAL: Stájer rímese krónika (részletek)*. Fordította, bevezető tanulmánnyal és kommentárokkal közreadja BAGI Dániel. Arpadiana 11. Bp., 2023.

BIBLIOGRÁFIA

- BAKAY 1998** BAKAY Kornél: Kőszeg város középkori védművei. In: *Történelmi és Művészeti Antológia Kőszegről*. II. Szerk. TÓTHÁRPÁD Ferenc. Kőszeg, 1998. 6–11.
- BAKAY 2001** BAKAY Kornél: *A középkori Kőszeg*. Kőszeg évezredei 1. Kőszeg, 2001.
- BARISKA 1982a** BARISKA István: Erődítési munkálatok Kőszeg városfalán a 16. században. In: *Vasi Szemle* 36. 1982/2. sz. 245–259.
- BARISKA 1986** BARISKA István: Városvédelmi szervezet a XVI. századi Kőszegen. In: *Vas megye múltjából. Levéltári Évkönyv* 3. 1986. 20–52.
- BARISKA 2004** BARISKA István: Kőszeg etnikai képe a 13–16. században. In: *Előadások Vas megye történetéről*. IV. Szerk. MAYER László – TILCSIK György. Archivum Comitatus Castriferrei 1. Szombathely, 2004. 115–122.

- BARISKA 2007** BARISKA István: *A Szent Koronáért elzálogosított Nyugat-Magyarország 1447–1647*. Archivum Comitatus Castriferrei 2. Szombathely, 2007.
- BARISKA–NÉMETH 1984** BARISKA István – NÉMETH Adél: *Kőszeg*. Panoráma. Magyar városok. Bp., 1984.
- B. BENKHARD 2000** B. BENKHARD Lilla: A kőszegi védműrendszer. In: *Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára*. Szerk. BARISKA István – SÖPTEI Imre. Kőszeg, 2000. 35–58.
- B. BENKHARD 2003** B. BENKHARD Lilla: Kőszeg város déli védművei. In: *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város Levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*. Szerk. MAYER László – TILCSIK György. Szombathely, 2003. 155–176.
- B. BENKHARD 2009** B. BENKHARD Lilla: Kőszeg város topográfiai kérdései a középkorban és a kora újkorban. A Jurisics tér intézményei, lakóházai és lakói az építéstörténeti kutatások tükrében. In: *URBS. Magyar Várostartörténeti Évkönyv 4*. 2009. 149–168.
- B. BENKHARD 2017** B. BENKHARD Lilla: Utak a városban. Topográfiai változások Kőszeg városkapuja előtt a 13–16. században. In: *Tanulmányok Holl Imre emlékére*. Szerk. BENKŐ Elek – KOVÁCS Gyöngyi – OROSZ Krisztina. Bp., 2017. 149–163.
- B. BENKHARD 2019** B. BENKHARD Lilla: A kőszegi Jurisics tér. In: *Kőszeg értékei 2019*. Szerk. RÉVÉSZ József. Kőszeg, 2019. 34–38.
- B. BENKHARD–ILON 2007** B. BENKHARD Lilla – ILON Gábor: Kőszeg, Fő tér–Városház utca sarok. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006*. Szerk. KISFALUDI Júlia. Bp., 2007. 222–223.
- B. BENKHARD–MENTÉNYI–PAP 2015** B. BENKHARD Lilla – MENTÉNYI Klára – PAP Ildikó Katalin: Milyen volt valójában a középkori Kőszeg? In: *Kőszegi Lapok 2015/3. sz.* 1–4.
- B. BENKHARD–MENTÉNYI 2019** B. BENKHARD Lilla – MENTÉNYI Klára: A kőszegi Zwinger. In: *Ars Hungarica 45*. 2019/2. sz. 177–192.
- B. BENKHARD–PAP 2010** B. BENKHARD Lilla – PAP Ildikó Katalin: Kőszeg, Jurisics tér (KÖH 69525). In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2009*. Szerk. KISFALUDI Júlia. Bp., 2010. 255–257.
- B. BENKHARD–PAP–HORNOK 2011** B. BENKHARD Lilla – PAP Ildikó Katalin – HORNOK Péter: Kőszeg, Történelmi város (KÖH 68995). In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2011*. Szerk. KISFALUDI Júlia – KVASSAY Judit – KREITER Attila. Bp., 2011. 94–98.

- CHERNEL 1877** CHERNEL Kálmán: *Kőszeg szabad királyi város jelene és múltja. I. Jelenkor.* Szombathely, 1877.
- CSERMELYI 2018** CSERMELYI József: Határon innen, mégis azon túl. Zaloguradalmak Nyugat-Magyarországon – Terminológiai kérdések és válaszok. In: *Micae mediaevales VII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról.* Szerk. FARKAS Csaba – RIBI András – VERES Kristóf György. ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola. Tanulmányok – Konferenciák 12. Bp., 2018. 13–30.
- C. HARRACH 1976** C. HARRACH Erzsébet: Műemlékvédelmi munkák és problémák Kőszegen 1945–1975. In: *Vasi Szemle* 1976/4. sz. 526–538.
- DIEBAUM 1607** Samuel DIEBAUM: *Ikonographie.* Ausburg, 1607.
- HARIS 2023** HARIS Andrea: *Kőszeg, Jurisics Miklós tér 4–6. Tábornokház és Hősök tornya. Építéstörténeti Tudományos Dokumentáció és Értékleltár.* Kézirat. 2023.
- HOLL 1992** HOLL Imre: *Kőszeg vára a középkorban. Az 1960–1962. évi ásatások eredménye.* Fontes Archaeologici Hungariae. Bp., 1992.
- HOLL 2000** HOLL Imre: A középkori Kőszeg város. In: *Történelmi és Művészeti antológia Kőszegről.* III. Szerk. TÓTHÁRPÁD Ferenc. Kőszeg, 2000. 14–21.
- ILON 2016** ILON Gábor: *Kőszeghegyalja régészeti örökségének olvasókönyve.* Kőszeg, 2016.
- Kőszeg Városatlasz** *Kőszeg.* Írta és összeállította BARISKA István – B. BENK-HARD Lilla – IVICSICS Péter – KOVÁCS Viktória – MENTÉNYI Klára – SÖPTEI Imre – SZILÁGYI Magdolna. Szerk. SZILÁGYI Magdolna. Magyar Várostörténeti Atlasz 6. Bp., 2018.
- LELKES 1960** LELKES István: *Kőszeg.* Magyar műemlékek. Bp., 1960.
- M. KOZÁK 1975** M. KOZÁK Éva: 177. Kőszeg, Jurisics tér 6. (Vas m). In: *Az 1974. év régészeti kutatásai.* Szerk. SZ. BURGER Alice. Régészeti Füzetek I/28. Bp., 1975. 125.
- MENTÉNYI 2019a** MENTÉNYI Klára: Fancz Bálint: Kőszeg fogadalmi képe 1746-ból. In: *Kőszeg értékei 2019.* Szerk. BARISKA István – RÉVÉSZ József. Kőszeg, 2019. 56–60.
- MENTÉNYI 2019b** MENTÉNYI Klára: Karl Schuberth kőszegi városképe. In: *Kőszeg értékei* Szerk. BARISKA István – RÉVÉSZ József. Kőszeg, 2019. 61–65.

- MENTÉNYI 2021** MENTÉNYI KLÁRA: Karl Schuberth – a kőszegi rajziskola tanára, városi mérnök. In: *Ars Hungarica* 47. 2021/2. sz. 137–166.
- PAP 2010** PAP Ildikó Katalin: Kőszeg, belváros (KÖH 69525). In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2010*. Szerk. KISFALUDI Júlia. Bp., 2010. 267.
- RUDOLF 2023** RUDOLF Veronika: *Közép-Európa a hosszú 13. században. Magyarország, Csehország és Ausztria hatalmi és dinasztikus kapcsolatai 1196 és 1310 között*. Arpadiana 15. Bp., 2023.
- SIMON 2019** SIMON Zsófia: *Negatív és Pozitív*. Kiállításvezető. Kőszeg, 2019.
- SÖPTEI 2018** SÖPTEI Imre: *A Kőszeg Jurisics Miklós tér 2. számú ház építés- és tulajdonlás-története 1774–1952*. Kézirat. 2018.
- SZILÁGYI 2013** SZILÁGYI Magdolna: Városok, utak, kereskedelem. Az úthálózat szerepe Vas megye városi fejlődésében a 13–14. században. In: *Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értesítője* 36. 2013. 223–241.
- SZILASI 2012** SZILASI Attila Botond: Egy kelta kút Kőszeg város központjában. In: *Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értesítője* 35. 2012. 135–148.
- SZÖVÉNYI 1982** SZÖVÉNYI István: A tornyosok szerepe a régi Kőszeg életében. In: *Vasi Szemle* 36. 1982/2. sz. 272–278.
- ZSOLDOS 2004** ZSOLDOS Attila: Város a határon. Kőszeg 675 éve királyi város In: *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 2004/1. sz. 5–14.